

חלוקת הסמכויות המדיניות בתקופת המנדט לפי השקפתו של הרב קוק

אריה ברנשטיין

המחקר הקיים על עמדותיו המדיניות של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הראי"ה) הוא מצומצם מאד, אך ניתן להבחין בו בשתי גישות מנוגדות. גישה אחת טוענת שהמוסר האוניברסלי היה חלק אינטגרלי מתורתו של הרב, שהאמין כי 'אסור לה ליראת שמים שתדחק את המוסר האנושי והטבעי'. לפי גישה זו, הרב דגל בקיום יחסים הרמוניים ומבוססים על מוסר עם הגויים, ותבע שעקרונות המוסר ישלטו גם בשיבה לחיים המדיניים. החוקרים הסבורים כך מדגישים כי אין בכתביו התייחסות לשימוש קונקרטי בכוח, אך טוענים כי הוא האמין שגם אם הציונות תזדקק לו, יהיה זה שלב מעבר מסוכן שצריך יהיה להיחלץ ממנו מהר ככל האפשר. עימות צבאי, לפי הרב קוק, מנוגד לחלוטין ל'תחייה הלאומית והרוחנית של עם ישראל'¹.

מנגד, מחקרים אחרים מציגים את הראי"ה כאדם לוחמני, שהלהיט את הרוחות במאורעות תרפ"ט.² המאורעות היו, כך נטען, 'קרקע מוצקה להתקפותיו החד-משמעיות נגד האוכלוסייה הערבית בארץ, שבראשם המופתי הירושלמי [...] ונגד המדיניות הבריטית'.³ הרב קוק מוצג

1 אהוד לוז, מאבק בנחל יבוק: עוצמה, מוסר וזהות יהודית, ירושלים 1998 (להלן: לוז, מאבק בנחל יבוק), עמ' 364, 379; אלי הולצר, חרב פיפיות בידם: אקטיביזם צבאי בהגותה של הציונות הדתית, רמת גן 2009 (להלן: הולצר, חרב פיפיות בידם), עמ' 84, 104; יהודה מירסקי, הרב קוק: מבט מחודש, מודיעין 2021 (להלן: מירסקי, הרב קוק), מהדורה דיגיטלית, פסקה 937. לעמדה דומה ראו: Robert Eisen, 'R. Abraham Isaac Kook on War in Jewish Law', *Modern Judaism*, Vol. 33, No. 1 (2013), pp. 24–44

2 הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי, ירושלים 2013 (להלן: כהן, תרפ"ט), מהדורה דיגיטלית, פסקה 1686.

3 יוסף שרביט, 'הרב קוק ומאורעות תרפ"ט', זכרון ראי"ה: קובץ מאמרים במשנת מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל עם מלאות חמישים שנה להסתלקותו, ירושלים 1986 (להלן: שרביט, הרב קוק ומאורעות תרפ"ט), עמ' קנט.

על ידם כבעל עמדות בלתי מתפשרות בנושא הבעלות על הכותל, וכמי שהיה מאוכזב מ'האטימות של השלטון הבריטי במאורעות 1921-1929'. נטען כי הוא התאכזב מאד מעמדות אומות העולם כלפי המפעל הציוני. למעשה, עמדותיו של הרב היו 'חד-משמעיות' ו'מאבקיו' בבריטים בעניין ארץ ישראל והכותל היו 'עיקשים וחד-משמעיים'. הוא לא נרתע מכניסה לאף פולמוס, ובכך היו תלמידיו המיליטנטיים, אנשי גוש אמונים, בבחינת ממשיכי דרכו.⁴ עמדה מאוזנת יותר בעניין דעתו של הרב בסוגייה הערבית מציג יוסף אבנרי. לדידו, הראי"ה הבחין בין ההנהגה הערבית 'המסיתה' לבין ההמון 'שלא הטיל בו דופי'. עם זאת, בסוגייה הבריטית טוען אבנרי שהרב אמנם תמך תחילה באופן נלהב בבריטים, אך במהלך שנות העשרים, על רקע מאורעות הדמים והגבלת העלייה, ובמיוחד לאחר מאורעות תרפ"ט, עמדתו התקררה ומגעיו עם הבריטים להרגעת הרוחות בין יהודים וערבים התאפיינו בתקיפות.⁵ עם זאת, ניכר שיש הסכמה במחקר הקיים על 'ניתוקו מהמציאות' של הרב קוק. בספרות המחקר נפוצה הטענה שהוא התנגד לאקטיביזם צבאי, אך לא נאלץ להתמודד עם סוגיות קונקרטריות שעירבו שימוש בכוח.⁶ אהוד לוז טוען כי 'ראייתו המשיחית האופטימית מנעה בעדו להכיר בממשות שהייתה מנוגדת כל כך לציפיותיו המופלגות'.⁷ יהודה מירסקי טוען שהרב החזיק בעמדות אנטי כוחניות אופטימיות במיוחד, שהופרכו על ידי המאורעות שהתרחשו לאחר מותו וש'תובעים הבנה אחרת של לאומיות ופוליטיקה'.⁸ לדידו, לרב קוק הייתה 'הסתכלות שוחרת טוב שאישרה את האדם ואת העולם [...] אולם נראה שהתעלות העולם איננה מובטחת'.⁹ בראיון לעיתון מקור ראשון אמר מירסקי: 'לדעתי הוא לא לקח בחשבון שיש אנשים שהם לא אידיאליסטים אלא תאבי כוח, תאבי בצע, אלימים במהותם'.¹⁰ לפי הלל כהן, הראי"ה 'חי בעולמות עליונים' והיה מחובר יותר "'לאידיאל הנשמה העליונה של האדם הישראלי"' מאשר ל"מציאות הירושלמית שבה צעירים יהודים הציתו את בתיים של תושבי ליפתא".¹¹ להשקפתו של אבנרי, תפיסתו ההיסטורית של הרב הייתה 'חד צדדית', ומגעיו עם הבריטים התנהלו 'בשני מישורים מקבילים, הענייני והדתי-מיסטי. כמישור השני לא היו האנגלים צד לדיון...'.¹²

4 אבינועם רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים 2006 (להלן: רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק), עמ' 257-266, 279-280; הנ"ל, סדקים: על אחדות ההפכים, הפוליטי ותלמידי הרב קוק, תל אביב 2013, עמ' 119.

5 יוסף אבנרי, הראי"ה קוק כרבה הראשי של ארץ-ישראל (תרפ"א-תרצ"ה): האיש ופועלו, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 1989 (להלן: אבנרי, הראי"ה קוק), עמ' 210, 230 והערה 93 באותו עמוד.

6 הולצר, חרב פיפיות בידם, עמ' 277.

7 לוז, מאבק בנחל יבוק, עמ' 365.

8 מירסקי, הרב קוק, פסקאות 937-938.

9 שם, פסקה 941.

10 יאיר שלג, 'אין ציונות דתית של ימינו בלי הרב קוק', מקור ראשון, 21.3.2021.

11 כהן, תרפ"ט, פסקה 813.

12 אבנרי, הראי"ה קוק, עמ' 198.

מטרתו של מאמר זה להוציא את המחקר הקיים מהמלכוד הדיכוטומי שבין הייחוס של עמדות אקטיביסטיות לרב קוק, לבין המגמה לייחס לו עמדות אנטי מיליטריסטיות. מלכוד זה נוצר בשל חוסר ניתוח שיטתי של עמדותיו המדיניות, וכדי להתמודד עמו מציע מאמר זה ניתוח אינטגרטיבי ושיטתי של עמדותיו המדיניות של הרב בתקופת המנדט הבריטי. הוא בוחן את עמדותיו ביחס למגוון הסוגיות המדיניות שעמדו אז על הפרק – הגיוס לגרודים העבריים; הצהרת בלפור; מאורעות תרפ"א והתמורות שחלו במדיניות הבריטית בעקבותיהם; מאורעות תרפ"ט, והספר הלבן של פאספילד. המאמר מתבסס על מקורות היסטוריים כמו איגרות, מאמרים ומקורות ארכיוניים שלא נבחנו במחקר האקדמי, וכן על בחינה מחדש של מקורות שנבחנו בעבר. הטיעון המרכזי שלו הוא שעמדותיו המדיניות של הראי"ה לא שיקפו נטיות אנטי מיליטריסטיות או אקטיביסטיות, אלא את משנתו בדבר חלוקת התפקידים בין הבריטים ליהודים. הוא האמין שהתפקיד המדיני המרכזי צריך להיות בידי הבריטים, וכי מוטב שמנהיגי הישוב היהודי יתמקדו בתחום הדתי-רוחני.

הרב קוק לא נמנה עם מקבלי ההחלטות המדיניות ביישוב. בניגוד לעמיתו, הרב הראשי הספרדי הרב יעקב מאיר, שהיה שותף פעיל במשא ומתן עם הערבים ואף שימש כמתווך בסכסוכים עמם,¹³ הראי"ה לא לקח חלק בפעילויות כאלה. נשאלת אפוא השאלה אם אפשר בכלל לראות ברב – שהיה בעל השכלה תורנית רחבה ובקיא בכל רזי הקבלה, אך כמעט חסר השכלה מדינית – שחקן מדיני? ומכאן – האם בחינה של עמדותיו המדיניות מועילה במשהו לחקר הישוב ותקופת המנדט? במאמר זה אראה כי התשובה לשתי השאלות הללו היא חיובית.

כדי להבין את עמדותיו של הראי"ה בעניין חלוקת התפקידים בין היישוב היהודי לבריטים, צריך לברר קודם את השקפותיו על תפקידה המדיני של התנועה הציונית. עוד מראשיתה הוא התנגד בחריפות לציונות המדינית ולסיסמה של'ציונות אין דבר עם הדת'.¹⁴ הוא האמין שמקור הלגיטימציה של היהודים על ארץ ישראל הוא התנ"ך, ולכן התנאי להצלחה מדינית הוא קיום המצוות. בשל הביקורת שלו על התמקדותה של התנועה הציונית בשטח החומרי בלבד, הוא הקים בשלהי מלחמת העולם הראשונה את תנועת 'דגל ירושלים', שסבר כי תוכל להשלים את פעילותה של התנועה הציונית: בשעה שהאחרונה תתמקד בפעילות ארצית, הראשונה תתמקד בפעילות רוחנית.¹⁵ השדה המדיני לא היה עיקר עניינה של דגל ירושלים, אבל הרב האמין שיש לתנועה תפקיד מדיני חשוב שכן – אם בסיס הלגיטימציה של היישוב היהודי הוא דתי, הפעילות הרוחנית תחזק את מעמדו הפוליטי בארץ ישראל:

13 שלמה אלבוחר, הזדהות, הסתגלות והסתייגות: היהודים הספרדים בארץ ישראל והתנועה הציונית בימי השלטון הבריטי, 1918–1948, ירושלים 2002, עמ' 101; דוד אשכנזי, מחכם באשי לרב ראשי: הרב יעקב מאיר 1856–1939, ירושלים 2021 (להלן: אשכנזי, מחכם באשי), עמ' 329–330.

14 אביעזר רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, תל אביב 1997 (להלן: רביצקי, הקץ המגולה), עמ' 129–130.

15 מהרב קוק לא' גמזו, 12.7.1918, אגרות הראיה, ג, ירושלים תשכ"ה, עמ' רט.

העניין הראשי של העבודה הפוליטית שלנו היא, התוצאה התמידית של ההכרה הברורה לפני כל העולם של העמים, שכללות האומה הישראלית בכללה מכרת היא את שייכותה לארץ ישראל מתוך הנביעה של המקור האלהי [...] אנחנו חייבים להכניס את התוכן הקדוש האלהי בתוך הבטחון של מעמדנו בא"י.¹⁶

באיגרת אחרת כתב הרב שעל ידי חיזוק הצד הרוחני 'תתחזק ג"כ (גם כן) ההשפעה הפוליטית של ישראל וא"י, גם כלפי אוה"ע [אומות העולם], שת"ל [שתהילה לשם] כל העמים וגדוליהם יודעים שעקר הכח והזכות של ישראל לא"י הוא מיוסד ביסוד הקודש של דבר ד".¹⁷ כפי שמראה רביצקי, הראי"ה האמין שהתקומה המדינית תלויה בתיקון מוסרי אוניברסלי ובתיקון מוסרי של העם היהודי עצמו, שיכשיר אותו לקיום חיים מדיניים. להשקפתו, אם היהודים יכוננו בטרם עת 'חיי חברה ומשטר ארץ, מיד יתגלה רוח העושים אשר בחובם וההשחתות העתיקות תשובנה ותקיצנה'. הוא האמין שהגאולה קרבה, אך סבר שהזמן אינו בשל עדיין לתקומה מדינית. לכן, לפי רביצקי, הוא מיעט לעסוק בשאלת אופי המוסדות והמשטר של המדינה היהודית, והאמין שהיא תיפתר מעצמה בעולם המתוקן שיכון עם בוא הגאולה.¹⁸

הרב קוק קיבל את עובדת היותם של הבריטיים השליטים המדיניים בארץ ישראל ברצון, משום שהתייחס אליהם באהדה בזכות הצהרת בלפור. את ההצהרה הוא תיאר כ'נצר רך לצמיחת גאולה', וטען כי היא נובעת 'מתוך האספקלריה של קדש של התנ"ך המקודש לחלק היותר גדול של עמי התרבות בזמננו'. על בסיס זה סבר שבכניית הארץ על התנועה הציונית לפעול בהתאם לציפיות הבריטיות, ו'הפוליטיקא שלנו בא"י מוכרחת היא להיות נסערת על יסוד התוכן הקדוש'.¹⁹ הרב קוק ראה במלחמת העולם הראשונה ובהצהרת בלפור חלק מתהליך היסטורי דיאלקטי ורחב לגאולת ישראל.²⁰ הוא האמין שלבריטים יש תפקיד חשוב ביותר בתהליך זה ולכן, וגם מפני שסבר כנראה כי טרם הגיע זמנה של תקומה מדינית ליהודים, הוא הסתפק בקיומם של המוסדות הפוליטיים הבריטיים ולא ראה נחיצות בהקמת

16 "אל מה ממטר דגל ירושלים", 6.9.1918, אגרות הראיה, ג, עמ' קצה.

17 מהרב קוק לרב רחמימאי, 19.4.1921, אגרות הראיה, ד, ירושלים 2017, עמ' שנט. ראו עוד על 'דגל ירושלים' אצל יוסי אבנרי, 'דגל ירושלים', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), בשבילי התחייה: מחקרים בציונות הדתית, ג, ירושלים 1987, עמ' 39-50. על התפקיד הפוליטי של התנועה ראו שם, עמ' 42 והערה 8; מירסקי, הרב קוק, פסקאות 617-624; רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן הקוק, עמ' 176-188. רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 167-168.

18 מהרב קוק לוועד הסדרות 'המזרחי', 5.10.1919, אגרות הראיה, ד, עמ' ח-יא.

20 יצחק קרואס, 'התגובות התיאולוגיות על הצהרת בלפור', בתוך: אליעזר דון-יחיא ואחרים (עורכים), ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן מדעי היהדות ומדעי הרוח: מחקרים בציונות דתית ובמשפט עברי, מוגשים לכבודו של ד"ר זרח ורהפטיג, כה-כט, רמת גן 2001, עמ' 101-104. קרואס רואה בתהליך היסטורי זה תהליך דטרמיניסטי. מנגד ראו: רביצקי, הקץ המגולה, עמ' 187-188, המפקפק בכך שהרב קוק ראה בתהליך ההיסטורי המוביל אל הגאולה תהליך דטרמיניסטי.

מוסדות פוליטיים יהודים חדשים לצידם. עיקר התפקיד הפוליטי, להשקפתו, היה צריך להיות בידי הבריטים, לא בידי היהודים. אדרבה – הציונות התמקדה יותר מדי ב'פוליטיקה חלונית' ופחות מדי בתחום הרוחני, שממנו נובעת באמת הלגיטימציה של החיים היהודיים בארץ ישראל.²¹ בחלוקת התפקידים שבין היהודים לבריטים, היהודים צריכים להיות אחראים על התחום הרוחני והבריטים על התחום הפוליטי:

וכל מה שישראל השוכן על אדמת הקודש בארץ אבות מגלה יותר את הודו וערכו הרוחני, שהוא קנינו וסגולתו מאז [...] עולה על כל גדותיו, נעשה יותר יפה, יותר מכובד, ויותר מפרה הקשר הפנימי היחשוי, שיש לו סמוכים של מורשת דורות והדרת קדומים נשאה, שבין האומה הנושאת עליה את חותם החיים העליונים, הרוחניים והיותר חשובים של ארץ הקודש, ובין אותה האומה שהשפעתה השלטונית ואור ישרתה הביאו את המעמד הרצוי הזה, עד אשר נצנים חדשים מתראים ומתגלים, נצנים של חרה ושל גדולה, והנשמה הישראלית מתקשטת בצביונה ומתכשרת לאור הצפון עתה.²²

ניסיונו של הראי"ה למשוך את הציונות מהפוליטיקה החילונית אל התחום הרוחני בא לביטוי ביחסו למוסדותיה. מצד אחד הוא תמך בקק"ל, כל עוד עסקה רק בקניית קרקעות ובמימון בנייה, כיוון שראה בכך קיום מצווה דתית, אך מצד שני הוא ביקר אותה כשסתה מתפקידים אלה ותמכה במפעלים תרבותיים. הוא סירב לתמוך בקרן היסוד – אם כי לא הסכים לצאת נגד קיומה – כיוון שעיסוקיה היו רחבים יותר וכללו, להשקפתו, עידוד של חינוך חילוני ותמיכה במטבחים לא-כשרים וביישובים שאינם שומרים שבת. הרב ניסה להטות את קרן היסוד והקק"ל לעודד לימודי דת ולדאוג לכל צרכי הדת ביישובים – שחיטה, בית כנסת, מקוואות ומטבחים כשרים.²³

הביקורת החריפה של הראי"ה על הנטיות החילונית של המוסדות הציוניים באה לביטוי החזק ביותר ביחסו למוסד הפוליטי העליון של הישוב היהודי – 'אספת הנבחרים'. בבואה לקדם את כינונו של בית לאומי יהודי בארץ ישראל, הקימה התנועה הציונית מוסדות הנהגה אוטונומיים ליהודים בארץ. היא החליטה לכונן גוף מעין-פרלמנטרי שייצג את היישוב היהודי, הוא אספת הנבחרים, שהבחירות אליה התקיימו ב-19 באפריל 1920. במהלך הבחירות פרצה מחלוקת חריפה בין החילונים לחרדים בעניין זכות ההצבעה של נשים, ולכסוף פתחו החרדים קלפיות מיוחדות משלהם שבהן לא הצביעו נשים. הוויכוח נמשך זמן רב לאחר הבחירות. אספת הנבחרים כונסה לראשונה ב-7 באוקטובר 1920, והכריזה

21 מהרב קוק לזלמן פינס, 24.3.1920, אגרות הראי"ה, ד, עמ' קכו.

22 הרב קוק, 'נחמת ישראל', מאמרי הראי"ה, ירושלים התשר"ם, עמ' 294 – ללא תיארוך מדויק. לפי הספר, המאמר נכתב בשנים תרס"ז-תרס"ח.

23 הרב אברהם וסרמן ואתם הנקין, להכות שורש: הראי"ה קוק והקרן הקיימת לישראל, ירושלים 2012, עמ' 54-55, 63-64, 141-142.

שהיא 'המוסד העליון לסדר עניניו הצבוריים והלאומיים של העם העברי בארץ-ישראל ובאת כוחו היחידה כלפי פנים וכלפי חוץ'. על רקע חוסר ההסכמה בעניין הצבעת נשים לא השתתפו החרדים (ובתוכם המזרחי) במושבנים השני והשלישי של האספה.²⁴ הרב קוק התנגד אמנם בחריפות להקמת אספת הנבחרים בשל השתתפותן של נשים בבחירות אליה,²⁵ אך בתגובתו לפניית דואר היום בעניין האספה אפשר למצוא גם נימוק הקשור בהשקפתו כי התפקיד הפוליטי בארץ נועד לבריטים:

הנני מתנגד נגוד גמור לאספת הנבחרים כעת אחרי השנוי המדיני שנתהווה בארצנו ע"י החלטת סן-רימו ומנוי נציב עליון יהודי. עלינו לתת לנציבנו העליון את הזמן ואת המנוחה הנחוצים לו בכדי לבנות את ארצנו [...] צריך שיהודי ירושלים ישלחו משלחת להוד מעלתו הנציב העליון ויבקשו ממנו להביע בגלוי את השקפתו המדינית על אדות אספת-הנבחרים אם הוא מכיר שיש צורך גמור כעת באספת-הנבחרים לפי המצב של עכשיו, ואם הפסדה לא יהיה מרובה משכרה. אם הנציב העליון יגלה את דעתו לפני המשלחת שיש צורך ונחיצות גמורה באספת-הנבחרים כעת – אז, ורק אז, נבוא בדברים עם ועד-הזמני על דרישותינו בנוגע לזכויות החרדים. עד עכשיו עוד טרם ידענו ממקור נאמן את דעתו של הנציב העליון ולפיכך לא נוכל להסכים לאספת-הנבחרים.²⁶

לדעת הראי"ה, הבריטים כבר כוננו בארץ ישראל משטר פוליטי מספק, עם נציב עליון יהודי, ולכן לא ברורה נחיצותה של אסיפה זו. כיוון שהבריטים הם האחראים על התחום הפוליטי, הנציב העליון הוא שצריך להחליט אם אסיפה זו חיונית, ויש להיוועץ בו קודם. מצד שני, תפקידם העיקרי של היהודים בברית עם הבריטים הוא לקיים את רוח התנ"ך, שהוא מקור הלגיטימציה של הצהרת בלפור שהעניקה להם את ארץ ישראל, אך רוח התנ"ך איננה מתיישבת עם שיתוף נשים בהצבעה:

יסודה של הדקלרציה של הממשלה הבריטית, שנטעה לנו נצר רך לצמיחת גאולה, הוא טבוע בעיקרו על המבט, שטובי אוה"ע [אומות העולם] בכלל

24 משה אטיאש, ספר התעודות של הוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ ישראל: תרע"ח – תש"ח 1918-1948, ירושלים, 1963, עמ' טו-טז.

25 על התנגדותו של הרב קוק להצבעת נשים ראו: מנחם פרידמן, חברה ודת: האורתודוקסיה הלא-ציונית בארץ ישראל, תרע"ח-תרצ"ו / 1918-1936, ירושלים 1978, עמ' 162-166. ראו מנגד: יואל בן נון, המקור הכפול – השראה וסמכות במשנת הרב קוק: לאחד את הבלתי מתאחד, תל אביב 2014, עמ' 338. בבחינתו את ניסיונו של הרב קוק ליישם את אמונתו בדבר 'הסמכות הכפולה' של האומה והדת בשלטון, מגיע בן נון, שכמעט מתעלם מהבריטים, למסקנה המוטעית שקיומה של הרבנות הראשית מצד אחד, וקיומה של 'הנהגה לאומית-דמוקרטית של אספת הנבחרים (כנסת ישראל) עם הוועד הלאומי' מצד שני, התאימו לחזונו של הרב קוק.

26 'מחקרה בשאלת אספת-הנבחרים', דאר היום, 26.9.1920.

וטובי העם הבריטי ביחוד, מביטים על קשורנו לארץ־ישראל בצדק ככל דבר מקודש בקדושת־שמים, שהם מושפעים בזה מתוך האספקלריה של קדש של התנ"ך המקודש לחלק היותר גדול של עמי התרבות שבזמננו [...] על־כן חובתנו הקדושה היא, כי בראשית הצעד לאיזה צביון מדיני חברתי שלנו יהיה ניכר כראוי חותם התום והטהור התנ"כי הממוזג בחיינו מדורות עולם, וזה יובלט דוקא במה שנמנע מהחדוש האירופי הזר לרוח התנ"ך והמרת הלאומית הנובעת ממנו, שהוא הסתבכותה של האשה בבחירות ובחיים הצבוריים ההומים ורועשים בהמון.²⁷

השקפתו של הראי"ה בעניין חלוקת התפקידים בין היהודים לבריטים קיבלה ביטוי גם בסוגיית הגדודים העבריים. בימי הקמת הגדודים, שיצאו מהארץ לסייע לבריטים, ניטש ביישוב היהודי ויכוח חריף שבו בלטה התנגדותה של מפלגת הפועל הצעיר לגיוס אליהם, מנימוקים של רתיעה משימוש בכוח ורצון לבסס את הציונות על דרך העבודה. התנגדות זו נמשכה גם כשנעשו ניסיונות להקמת גדוד עברי בצבא הבריטי בשנות העשרים.²⁸ עמדתו של הרב קוק בסוגייה זו לא זכתה למקום ראוי במחקר האקדמי, עובדה תמוהה מעט בהתחשב בטענה הרווחת כי הוא לא ביטא עמדה קונקרטיה ביחס לשימוש בכוח. ואולם, סוגייה זו מלמדת לא רק על גישתו לכוח, אלא גם על עמדתו בעניין התפקיד המדיני החשוב של הבריטים. הוא תמך באופן נלהב ברעיון הגדודים, אם כי הבהיר שאין לחייב גיוס אליהם.²⁹ בדרשה שנשא בבית הכנסת 'החורבה' ב־19 בנובמבר 1925 הוא שיבח את הגדוד העברי ואת דגלו, ואף אמר 'כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי'.³⁰

עם זאת, יש לקרוא את טענותיו של הרב בנושא בזהירות. על פי האנציקלופדיה של הציונות הדתית, הוא ראה את מטרת הגדודים 'בסיוע ל"ממלכה הבריטית" בכיבוש ארץ־ישראל'. מחבר הערך עליו, אריה פרנקל, מצטט שם מדבריו באיגרת לרב הגדודים, ליב פאלק, מיום 20 בדצמבר 1917: 'שרק עבודה זו ראויה היא להמסר לגדוד עברי מיוחד'.³¹ עיון באיגרת מראה שהרב קוק אכן תמך בגדוד, אך זאת דווקא משום שלא היה תמים, וידע שתפקיד הגדוד בכיבוש ארץ ישראל היה זניח.³² הוא האמין שכיבוש הארץ הוא תיקון

27 מהרב קוק לוועד הסתדרות המזרחי, 5.10.1919, אגרות הראי"ה, ד, עמ' ט-י [ההדגשה במקור].
 28 מאיר חזן, מתינות: הגישה המתונה בהפועל הצעיר ובמפא"י, 1905-1945, תל אביב 2009 (להלן: חזן, מתינות), עמ' 70-92; ח"ה בן־ששון, 'הגדודים' (להלן: בן־ששון, הגדודים), בתוך: בן־ציון דינור (עורך ראשי), ספר תולדות ההגנה (להלן: סת"ה), כרך ראשון, חלק שני, תל אביב 1956, עמ' 501-503.
 29 מהרב קוק לר' חיים הירשנזון, 6.12.1919, בתוך: חיים הירשנזון, מלכי בקדש, ד, סנט לואיס תרפ"ג, עמ' 4.
 30 ארי יצחק שבט, 'דרשת הרב קוק זצ"ל על השיבות הרגל הישראלי', המעין, מט, ג, 2009, עמ' 55-68.
 31 אריה פרנקל, 'קוק, אברהם יצחק הכהן', אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ה, ירושלים 1983 (להלן: פרנקל, קוק), עמ' 192.
 32 על תפקידם הזניח של הגדודים בכיבוש ארץ ישראל ראו: תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים 1999, עמ' 43. בספר תולדות ההגנה נטען כי מלבד שתי פלוגות אמריקאיות וגדוד

לאנושות שחטאה במלחמת העולם: 'כי עצם הכבישה במלחמת התנופה הוא תוכן אנושי כללי, הנוגע לכל האנושיות לא פחות ממה שנוגע לנו, כי אין ספק בדבר שכ"ז (שכל זמן) שלא יתוקן מצב ישראל ע"י השבת גזילת ארצו אליו, לא תשא המלחמה הנוראה הזאת כל פרי לשלום האנושי הכללי'.³³

על בסיס זה הסיק הרב שהמטלה של כיבוש הארץ צריכה ליפול על אומה מאומות העולם – הבריטים ולא היהודים, ולכן 'אין לנו להלחם לכבוש את הארץ בדגל ישראלי מיוחד, והחלק של אחינו העובדים בין צבאות מלכי הברית די הוא והותר להרים את דגל צדקנו בעולם ביחס לכל הדרישות הצודקות שלנו נגד העמים המקולטרים'.³⁴ הראי"ה האמין שתפקיד הגדודים העבריים הוא 'לשמור את גבולי הארץ הנכבשה, העומדת להיות נחלת עולמים לעמנו, זה באמת נאה ויאה לגדוד עברי מיוחד'.³⁵ עמדה זו מבטאת את השקפתו כי התיקון האוניברסלי קודם לגאולה המדינית. רק אומה מאומות העולם צריכה לכבוש את ארץ ישראל, משום שהתיקון צריך להגיע קודם כל מהן. יתרה מזאת, הרב לא הכיר בחשיבות של צבא יהודי – גוף המבטא קיום מדיני יהודי. הוא תמך בגדודים העבריים רק כגופים סימבוליים, ואת העשייה המדינית האמיתית העדיף, כאמור, להשאיר לבריטים. הוא סבר שתפקידם המרכזי של היהודים מתמצה בתחום הרוחני ולכן, אף שגילה אהרה לגדודים היהודיים האמריקאים, הדגיש שלא בכך מתמצה תפקידם של היהודים:

היום בקרוני חברים של הלגיון האמריקני, איך שיהי' נפלא הדבר מאד, ומעשי ד' צור ישראל וגואלו נפלאים המה בכל מערכי רוח האדם כאשר הם נפלאים בכל מפעליו, רוח חדש רוח עז ורוח קודש נושב במחנה ישראל, ופעמי צמיחת גאולה מורגשים הם, אבל לעבודה להופעת אור קדוש ישראל הננו נקראים, וצור ישראל יאזרנו חיל ברוב חסדו ובעוזו יאמצנו.³⁶

אם כך, אנו מוצאים אצל הרב קוק עמדה מורכבת ביחס לשימוש בכוח. לא ניתן לטעון באופן גורף כי הוא התנגד לכך, שכן תמך בגיוס לגדודים העבריים, אך עם זאת – אין למהר לשייכו ל'אקטיביסטים' שתמכו באופן נלהב בגדודים העבריים: נימוקיו אינם נובעים מאהדה למיליטריזם אלא מעצם השימוש בכוח דווקא על ידי לא-יהודים. אפשר, אפוא, למצוא אצלו רתיעה ממיליטריזם אך לא שלילה גורפת של שימוש בכוח.

³³ ל"ח, חיילי הגדודים לא השתתפו בכיבוש ארץ ישראל. בן-ששון, הגדודים, סת"ה, עמ' 466.

³⁴ מהרב קוק לרעוורענד לייב פאלק, 20.12.1917, אגרות הראי"ה, ג, עמ' קלו-קלח.

³⁵ שם.

³⁶ שם.

³⁶ מהרב קוק לצבי יהודה קוק, 6.9.1918, אגרות הראי"ה, ג, עמ' רכג.

מאורעות תרפ"א

ב־1 במאי 1921 נערכה ביפו תהלוכה לא־חוקית של יהודים קומוניסטים לציון יום הפועלים הבינלאומי. עימותים אלימים פרצו כשהתהלוכה התנגשה בתהלוכה אחרת, חוקית, של מפלגת 'אחדות העבודה' הציונית-סוציאליסטית. בעקבות שמועות שווא על טבח של יהודים בערבים,³⁷ ניצלו כמה מערכי יפו את המהומה שנוצרה כדי לתקוף יהודים, והתפתח עימות אלים שהסתיים במותם של 27 יהודים ושלושה ערבים. ההתקוממות האלימה התפשטה גם לפתח תקווה, לחדרה ולרחובות. הפרעות, שנמשכו עד לאמצע מאי, זעזעו את הממשל הבריטי וגרמו לו לשקול מחדש את צעדיו בפלשתינה. בהצהרה ב־3 ביוני 1921, שהרגיזה ציונים רבים, טען הנציב העליון הרברט סמואל כי הצהרת בלפור לא עיגנה הקמה של ממשלה יהודית שתשלוט ברוב ערבי.³⁸ הוא הבהיר שיישום ההצהרה יבוצע תוך התחשבות באינטרסים הערבים, ובשל כך תוגבל העלייה לארץ בהתאם לצורך ולמגבלות הנדרשות.³⁹ מהביוגרפיה שחיבר אבינועם רוזנק על הראי"ה נוצר הרושם שהייתה לו גישה ביקורתית ביותר כלפי הבריטים בגלל מאורעות תרפ"א. רוזנק טוען שהרב כתב לשלטונות הבריטים ודחה את 'דברי ההסבר והתירוצים' שלהם,⁴⁰ אך עיון במכתב מגלה שהנמען לו כלל לא היו שלטונות בריטניה אלא המנהיג הציוני יעקב אידר. הרב קוק כתב אותו ב־12 במאי 1921, ועניינו היה 'המושבה' (הכוונה כנראה לפתח תקוה, שהייתה נתונה אז תחת איום):

קבלתי את מכתבו, ולצערי לא הניח כלל את דעתי, בזה שמודיעים ששורר שקט גמור במושבה, ושהשמירה מספיקה. יכול מאד להיות שהשקט השורר הוא שקט שלפני הסער, ואחרי הנסיונות המרים, שפגשנו כבר, נכוחים אנו למדי, לדעת שהשמירה המספיקה איננה כלום, וביחוד בשעה שהמושבה מבקשת להגין עליה רק בצבא. אין אנו יוצאים ידי חובתנו להנפשות הנמצאות במצב של סכנה ופחת במושבה ההיא, כ"א במלאותנו את בקשתם, יפה רגע א' קודם. ואם לא נמלא את זאת, כמה נכפר את פנינו אח"כ, חלילה, בעת התחולל איזה דבר. ואחכה לתשובת אדוני על דברי והנני דו"ש [דורש שלומן] בכבוד רב.⁴¹

עיון במקורות אחרים, ולא רק במקור אחד המבוסס על מקרה נקודתי, מראה שבהשוואה לביקורות בציונות הדתית נגד המדיניות הבריטית, הרב קוק החזיק בעמדה מתונה מאד. באיגרת מ־15 במאי 1921, שלושה ימים לאחר כתיבת האיגרת הקודמת, הוא קרא שלא

37 יגאל עילם, 'היסטוריה מדינית, 1918–1922', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי, חלק ראשון, ירושלים 1993 (להלן: ליסק [עורך], תולדות היישוב), עמ' 205.

38 יהודה סלוצקי, סת"ה, כרך שני, חלק ראשון, תל אביב 1959 (להלן: סלוצקי, סת"ה), עמ' 113.

39 חזן, מתינות, עמ' 109.

40 רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 261.

41 מהרב קוק ליעקב אידר, 12.5.1921, אגרות הראי"ה, ד, עמ' שעב-שעג.

להתיימש, והביע ביטחון מלא בנציב העליון: 'ונציבנו יר"ה [ירום הורד] עושה את מעשיו בחכמה וכיבוש לכב באהבה נאמנה לעמו, ובצפיה מרחוק לטובת העתיד הגדול אשר יקום ויפרח מתוך כל המחשכים אשר סבבנו'.⁴²

אהדתו של הרב קוק להרברט סמואל נותרה בעינה גם אחרי הצהרתו המדינית של הנציב העליון ב-3 ביוני 1921, שבה נתן פרשנות מגבילה להצהרת בלפור והודיע על הגבלת העלייה ועל תוכניתו להקמת מועצה מחוקקת, שהכעיסה כזכור את היישוב היהודי. בישיבה של אספת הוועד הלאומי אמר הרב שהוא מכיר את הנציב העליון מפגישתם בלונדון, ושאינן לאבד תקווה: 'להנציב יש גרעין לאומי בריא'. הוא הגן על סמואל, וטען שיש שיקולים רבים שבהם עליו להתחשב: 'הוא עומד על מבטים רחבים. בהצהרה הבלפורית יש שני דברים לפרש, מה שיש בה ומה שאין בה. הוא חפץ להשקיט את הרוחות, להראות להערכים מה שאין בהצהרה'.⁴³ טיעון זה חשוב ביותר להבנת תפיסתו של הראי"ה את חלוקת העבודה בין הבריטים ליישוב היהודי: הבריטים הם האחראים על התחום המדיני, ולכן מחזיקים ב'מבטים רחבים' יותר מאלה של הנהגת היישוב, שתפקידה אינו מדיני ומבטא מצומצם הרבה יותר. עם זאת, הרב טען שאם הנציב מסביר מה אין בהצהרה, עליו להסביר ליהודים מה יש בה:

עלינו לדרוש שיתן פירוש להצהרה: בשביל הערכים – אמנם פירש את הצד השלילי שבהצהרת בלפור, אבל לנו צריך לפרש את הצד החיובי, כי מוכן שבשביל הגירה לא הייתה אנגליה נותנת הצהרה. מלבד זה, הלא מדובר על ועדה שתגן על עניני התושבים המקומיים ומזה יצא כי היהודים יהיו הרוב.⁴⁴

בדברים אלה כיוון הרב להבהרתו של סמואל כי הצהרת בלפור לא כיוונה לשליטה יהודית על הרוב המוסלמי והנוצרי. לאמתו של דבר, טען הנציב העליון, כל מהותה של ההצהרה היא במתן אפשרות לחלק מהיהודים להגר לארץ ישראל כדי לסייע בפיתוחה ולהביא תועלת לתושביה.⁴⁵ מול דברים אלה הבהיר הראי"ה שלא ייתכן כי כל מטרתה של הצהרת בלפור היא הגירה מוגבלת של יהודים המשאירה אותם כמיעוט בארץ, שהרי מדוע היה חשוב לבלפור ולסמואל עצמו להצהיר על הגנה על זכויות התושבים הלא-יהודים? הנקודה המעניינת היא שהרב לא הזכיר בפרשנותו להצהרה את זכות היהודים על הארץ כולה, אלא התמקד בעקרון 'הרוב' והזכיר בכך שיש בה צדדים חיוביים גם לערכים. הוא לא קרא למחות נגד סמואל, אלא רק לדרוש ממנו הבהרה. במקום 'יאוש', כתב, 'יוטב, אם נבוא בדרישה לתת לנו את הפירוש של הצד החיובי של הצהרת בלפור, כלומר מה יש בהצהרה'.⁴⁶ התפקיד

42 מהנ"ל ליעקב צבי זיסלמאן, 15.5.1921, שם, עמ' שעד.

43 פרטוקול הוועד הלאומי, 6.6.1921, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג).

44 שם.

45 'נאום הנציב העליון (ביום השלישי ליוני)', הארץ, 5.6.1921.

46 פרטוקול הוועד הלאומי, 6.6.1921, אב"ג.

המדיני של היישוב היהודי היה, אם כך, פסיבי למדי לדעתו, והתמצה רק בבירורים עם הבריטים בעניין מדיניותם.

באנציקלופדיה של הציונות הדתית נכתב, על בסיס כתב העת **שערי ציון**, כי הרב קוק ביקר בחריפות את מדיניותו של סמואל: 'הרב קוקן' מחה בפומבי על ההגבלות שהטיל הנציב העליון על העלייה לאחר פרעות אביב 1921, בדברים שנשא ביום ראשון של פסח תרפ"ב בבית הכנסת "החורבה" בנוכחות הנציב העליון. דרשתו נסבה על פסוק מן ההפטרס "ויריחו סוגרת ומסוגרת"⁴⁷. ואולם, עיון בגיליון האמור של **שערי ציון** מעלה כי הדרשה לא הייתה מתרפ"ב אלא מתרפ"ג (1923), ושכתב העת לא הזכיר כל ביקורת מצד הרב קוק. מה שצוין הוא כי הרב נשא דרשה שלה האזין גם הנציב העליון, וכל מה שנאמר על תוכנה היה: 'ראש הרבנים לא"י מרן הגרא"י קוק שליט"א דרש דרוש מצוין על נושא ההפטרס "ויריחו סוגרת ומסוגרת", שהתאימו באופן נפלא עם מצב א"י כעת ועם העכובים והמכשולים שעלית היהודים לא"י פוגשת ע"י החוקים המכבידים'.

אם כך, מבחינת התוכן לא הזכיר **שערי ציון** כל מחאה, אלא רק ציין שהייתה התאמה בין נושא הדרשה למצב הנוכחי, שנגרם בשל מה שכונה 'החוקים המכבידים'. הטענה שהרב מחה על הגבלת העלייה לאחר פרעות אביב 1921 אינה אלא ספקולציה בלבד. למעשה, כתב העת ציין ש'הדרוש עשה רושם כביר על השומעים, וברדתו מהבמה לחץ ה. מ. (הוד מעלתו, הנציב העליון) את יד ראש הרבנים בתודה'. קשה להבין על מה הודה סמואל לרב קוק אם זה מחה נגד מדיניותו, ולהשערתי – דבריו של הרב דמו לדברים שנשא בפני הוועד הלאומי, שבהם הביע הבנה לשיקולי הנציב העליון, ועל כך הייתה התודה. באותו גיליון אף צוין שסמואל ביקר ביום ג' של חול המועד פסח בכיתו של הרב, ו'השיחה שארכה קרוב לשעה היתה ידירותית מאד, ונסבה גם על עניני המצב המדיני בנוגע לא"י'⁴⁸.

מאורעות תרפ"ט

ביום כיפור תרפ"ט, 24 בספטמבר 1928, עקרו הבריטים בכוח מחיצה שהציבו היהודים ללא אישור ברחבת הכותל, לקראת תפילות היום הקדוש. הייתה זו הקדמה לשורה של תקריות ומתיחויות בין יהודים לערבים בעיר. האחרונים בנו סביב הכותל מבנים שונים שהפריעו לתפילה, והשיא היה בפתיחת פתח בקיר הסמוך אליו, כדי להפוך את הרחבה למעבר לאנשים ובהמות. מעשים אלה הרגזו מאד את הציבור היהודי,⁴⁹ ובתשעה באב, 15 באוגוסט 1929, התקיימה בירושלים הפגנה שבמהלכה צעדו נערים יהודים רוויזיוניסטים לכותל והניפו דגל עברי ברחבה למרות שהממשלה אסרה על כך. בתגובה קיימו המוסלמים

47 פרנקל, קוק, עמ' 284.

48 ה. מ. הנציב העליון בבהכ"נ הגדול, **שערי ציון**, ג, חוברת ז-ח, ניסן-אייר תרפ"ג. באופן מעניין, גם יוסף אבנרי טען טענה דומה לזו של האנציקלופדיה, וגם הוא ציין באופן שגוי שהגיליון מתרפ"ב. ראו:

אבנרי, **הראי"ה קוק**, עמ' 206, וכן הערה 34 באותו עמוד.

49 סלוצקי, **סת"ה**, עמ' 304-307.

הפגנה משלהם ברחבת הכותל: הם היכו את שמש הכותל, קרעו סידורי תפילה והשמידו ושרפו אביזרי תפילה שהיו ברחבה. ב־28 באוגוסט, אחרי תפילת יום שישי, פרצו המוני ערבים מהעיר העתיקה לעיר החדשה, תקפו עובדי אורח וחדרו לשכונות יהודיות מתוך כוונה לפרוע בתושביהן – אירוע שנרשם בהיסטוריה כזה שהביא למאורעות תרפ"ט.⁵⁰ ב־1 באוקטובר 1929 הכריז הנציב העליון ג'ון צ'נסלור על תקנות חדשות, שהתירו ליהודים להתפלל בכותל אך קבעו מגבלות על אביזרי התפילה שבהם יוכלו להשתמש. הותרה העמדה של ארון קודש ושולחן בלבד, ורק בתפילות ראש השנה ויום הכיפורים ובתפילות מיוחדות שיקבעו הרבנים הראשים. נאסר על יהודים להביא לרחבה כיסאות, שטיחים ומחיצות, והדבר עורר רוגז רב.⁵¹ עם זאת, ובניגוד לפסימיות שהחלה רווחת ביישוב והשתלטה גם על מנהיגים מהמזרחי כמו הר' מיימון, שכינה את הערבים 'עמלקים'⁵² – הרב קוק נשאר אופטימי גם אחרי פרוץ המאורעות. הוא הטיל את כל האשמה בהם על הערבים, וטען שלייהודים אין כל אחריות להם כיוון שפעלו ממניעים הגנתיים בלבד. בה בעת הוא לא איבד תקווה לשלום עם הערבים, וכך כתב:

סוף דבר. יודע אני ברור, שהעם הערבי בכללו וגם החלק היותר גדול מערביי א"י עצמה, הוא מלא צער ובושה מהמעשים הרעים אשר עשה החלק הקטן מהם באשמת מסיתיו. ואנחנו מקוים שאותה המסורת של דרכי שלום והרדיות לבנות ביחד עם כל יושבי ארץ ישראל, הארץ החביבה והעזובה שהיא דורשת ידים חרוצות ולבבות ערים, להפוך אותה לגן עדן ולארץ תרבותית מתוקנת.⁵³

במילים אלה הדגיש הראי"ה שהאשמה במאורעות מוטלת על חלק קטן בלבד מערביי הארץ, וכי בניין ארץ ישראל צריך להיעשות בשיתוף עם הרוב הערבי השקט. אפילו המאורעות לא גרמו לו לוותר על אמונה זו. עם זאת, אין להרחיק לכת בפרשנות הדברים האופטימיים ולהסיק שהרב קוק היה מנותק מהמציאות, כפי שטוען מירסקי.⁵⁴ יש לקרוא אותם בזהירות, משום שהרב הבחין בין המון העם הערבי לבין ההנהגה הערבית המסיתה, ולמעשה טען,

50 פנחס עופר, 'התגבשות משטר המנדט והנחת יסודות לבית לאומי יהודי' (להלן: עופר, התגבשות משטר המנדט), בתוך: ליסק (עורך), 'תולדות היישוב, עמ' 284–287; Alex Winder, 'The "Western Wall" Riots of 1929: Religious Boundaries and Communal Violence', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 42, No. 1 (2012), pp. 6, 17

51 עופר, 'התגבשות משטר המנדט, עמ' 317, 319.

52 יוסף אליחי, 'המזרחי ותנועת תורה ועבודה בפולין (1928–1939)', ירושלים 2001 (להלן: אליחי, המזרחי), עמ' 192.

53 הרב א. י. הכהן קוק, 'תשובה לגלוי דעת המופתי', גתיבה, 4.10.1929.

54 מירסקי, הרב קוק, פסקה 814.

במכתב מיום 22 בנובמבר 1929, כי מוקדם מדי לפתוח במגעים (peaceful negotiations) עם המועצה המוסלמית העליונה.⁵⁵

הרקע למכתב זה היה איגרת ששלחה 'האגודה להגנת מסגד אל-אקצא והמקומות הקדושים' לרבנות הראשית ב-14 בנובמבר 1929, ושבה איימה שאם היהודים לא יסתפקו בזכות ביקור גרידא בכותל, 'בלי שום טקסים או העמדת חפצים במקום או הרמת קול', ידאגו לכך הערבים. אפילו זכות הביקור שניתנה ליהודים ב'חסד' תבוטל, הם איימו, והאגודה תסיר מעצמה כל אחריות לתוצאות העלולות לנבוע ממקרה כזה.⁵⁶

הרבנים הראשיים היו זהירים מאד בסוגיית הכותל. עוד בימים שקדמו למאורעות ביקור אותם עורך דאר היום איתמר בן אב"י בחריפות וטען שאינם נוקטים בצעדים חריפים מספיק מול פעולות הערבים בכותל והמדיניות הבריטית בנושא, ואינם משתתפים בהפגנות נגדן.⁵⁷ אך הרבנים הראשיים התמידו בעמדתם הזהירה גם אחרי פרוץ המאורעות. ב-20 בנובמבר 1929 דנו הנהלת הוועד הלאומי וההנהלה הציונית באיגרת יחד עם הרבנים הראשיים, ושמעו מהם כי הם מוכנים לווייתורים. בישיבה הביע הרב קוק צער על ששאלת הכותל המערבי 'התנפחה יותר מדי', והבחין בין הבעלות על הכותל, התפילה לידו ונוחות השהיה במתחם. הבעלות על הכותל אינה שאלה שניתנת למו"מ, אמר, וההכרעה בעניין היא בידי שמייים בלבד. כלומר – אל לסוכנות היהודית לשאת ולתת בנושא. עם זאת, היה בדבריהם גם פתח לפשרה, שכן אם הקב"ה הוא המחליט – הסוכנות היהודית פטורה מהתעקשות בנושא. ואכן, הרב קוק הכיר בכך שעל התנועה הציונית לסגת במידה מסוימת ולהתפשר, אך לא באופן שישפיל את היהודים. בסוגיות של נוחות, כמו עניין השולחנות, הכיסאות והמחיצה שבכותל, הוא טען שאינן 'ענין דתי ממדרגה ראשונה' ואין להפוך אותן לכאלה: 'ביחס לנוחיות כבר החליטה הממשלה ואנחנו יכלים לאמר שכדברים אלה אנו סומכים על הממשלה'. מצד שני, הוא הדגיש כי המהות היא זכותם של יהודים להתפלל בכותל ושמירה על עקרון קדושת המקום. עמדתו הייתה, אם כך, פרגמטית למדי, ואף מוכנה לאמץ את מדיניותו השנויה במחלוקת של הנציב העליון מתחילת אוקטובר.⁵⁸ עמדה זו דומה להפליא לעמדתו של הרב יעקב מאיר, שכבר ב-1922 ניסה לפייס את הערבים והצהיר ש'העמדת ספסלים בחצר הכותל איננה פריצת זכות חזקה על חצר הכותל'.⁵⁹

לפי הלל כהן, דברי הראי"ה נבעו מהעובדה ש'חזר בתשובה' והתחרט על 'מעורבותו בהלשת הרוחות סביב שאלת הכותל',⁶⁰ אך לאמתו של דבר דבריו אינם מעידים על כל

55 Rabbi Kook to His Eminence, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), ISA-Privatecollections-ShalomHorowitz-000litp. בעניין שם הנמען ראו הערה 63.

56 מהוועד להגנת מסגד אל-אקצא אל הרב הראשי, כותלנו: הרב קוק והמאבק על הכותל, ירושלים תשס"ט (להלן: כותלנו), עמ' 114-115.

57 אשכנזי, מחכם באשי, עמ' 332-334.

58 פרוטוקול ההנהלה הציונית בארץ ישראל, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), S100/10v.

59 'לשאלת הכתל המערבי', דאר היום, 23.3.1922; אשכנזי, מחכם באשי, עמ' 329.

60 כהן, תרפ"ט, פסקה 1687.

שינוי בעמדותיו. אדרבה, הם משקפים את תפיסתו – שבה אחז כאמור עוד מימי הצהרת בלפור – בעניין חלוקת התפקידים בין היישוב היהודי לבריטים. מאחר שלא האמין כי הגיעה עת הגאולה המדינית, העדיף לדחות סוגיות פוליטיות כבדות משקל, כמו הבעלות על הכותל, למועד מאוחר יותר. טענתו של כהן נובעת מהבנה שגויה, שעליה אעמוד בהמשך, של תמיכתו הנלהבת בכיכול של הרב קוק בצעדת הנערים הרוויזיוניסטית, וכן מחוסר היכרות שלו ושל המחקר בכלל עם הסיפור המלא שבהקשרו נאמרו דברי הרב.⁶¹ כדי להכיר את הסיפור המלא צריך, ראשית כל, לקרוא את כל הפרוטוקול של אותה ישיבת ההנהלה הציונית והוועד הלאומי. בסיומו נמסר כי חברי ההנהלה והוועד הלאומי החליטו להקים ועדה שתכלול את המנהיג הציוני הבריטי הארי סאקר, את יצחק בן צבי ואת הרב ברלין, ושתנסח מטעם הרבנות תגובה לאיגרת, שתישלח למועצה המוסלמית. בעקבות ההחלטה התייעץ הרב קוק עם הנציב העליון ב־21 בנובמבר 1929, ושאל לדעתו עליה. הנציב השיב שאינו יכול לתת הוראות בנושא, אך לדעתו כדאי למסור את איגרת האגודה לוועדת החקירה הבריטית.⁶² הרב קיבל את עצת הנציב ובמכתב, שככל הנראה כתב להארי סאקר ב־22 בנובמבר 1929, טען שאין טעם בתגובה ושיש לתת לוועדת החקירה לחקור את העדים מטעם המועצה המוסלמית העליונה.⁶³ הוא ביכר, אפוא, את עמדת הנציב העליון על זו של הנהלת הוועד הלאומי וההנהלה הציונית, והעדיף להשאיר את הנושא בידי ועדה שפעלה מטעם מי שאחראית להשקפתו על הנושא המדיני – הממשלה הבריטית. ועדת החקירה הבריטית שאליה התייחס הרב קוק היא ועדת שאו, שהוקמה ב־19 בספטמבר 1929 כדי לחקור את המאורעות בפלשתינה. בראשה עמד השופט הבריטי וולטר שאו, וכיהנו בה שלושה חברי פרלמנט בריטים. בכתב ההסמכה שלה הוטל עליה לחקור אך ורק את הגורמים המיידיים לפרעות, ולהמליץ על צעדים שימנעו הישנות של מהומות כאלה בעתיד.⁶⁴

עדות בולטת במיוחד בפני הוועדה הייתה זו של הראי"ה, שזכתה לשבחים ברחבי היישוב היהודי. החלק הראשון שלה נמסר ב־13 בדצמבר 1929, והחלק השני ב־16 בדצמבר.⁶⁵ מצד

61 מחקרים אחרים שמציגים את דבריו של הרב קוק ללא הסיפור המלא: אליחי, המזרחי, עמ' 190; יוסף גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל אביב 1985, עמ' 312; מירסקי, הרב קוק, פסקה 819.

62 'פרטיכל הראיון בין הנציב העליון לארץ ישראל סיר ג'והן צנסלור והרב הראשי הרא"י קוק והרב משה בלוי בשם הרה"ג כ"ח זוננפלד שליט"א', 21.11.1929, בית הרב, אי 27. פרוטוקול השיחה מובא גם בכותלנו, עמ' 116.

63 ISA-Privatecollections-ShalomHorowitz-000litp, Rabbi Kook to his Eminence, 22.11.1929. שם הנמען לא מצוין, אך סביר שהוא סאקר. המכתב נכתב כתשובה לטייטה של תגובה למועצה המוסלמית שהציג הנמען לרב. מהעובדה שהוא נכתב באנגלית, ושסאקר היה דובר האנגלית היחיד בוועדה, עולה שהוא היה הנמען. בנוסף, המכתב נמצא באוסף של מי שהיה שותפו העסקי של סאקר, שלום הורוביץ. עופר, התגבשות משטר המנדט, עמ' 288-289.

65 עופר, התגבשות משטר המנדט, עמ' 288-289.
65 *Palestine Commission on the Disturbances of August, 1929*, London 1930, pp. 687, 734 (להלן: פרוטוקול ועדת שאו).

'ברית שלום' שיבח ארנסט סימון את העובדה שבניגוד למופתי, הרב לא העיד בביתו אלא בפומבי. הוא שיבח אותו על שהבחין בין היום לבין ימות המשיח והדגיש שבניית בית המקדש רלוונטית רק לימות המשיח. בכך, אמר סימון, מוכח שעמדתו מנוגדת למגמות המשיחיות-שבתאיות שנפוצו בתנועה הציונית.⁶⁶ העדות זכתה לאהדה גם מהפעיל הציוני-אמריקני נתן שטראוס, שהביע הערצה לרב קוק מאותה סיבה של סימון – התעקשותו לדבר בפומבי ולא בחוג סגור.⁶⁷ ככלל, עיתונות היישוב ביקרה את העדים שהופיעו בפני הוועדה, ובאופן עקיף גם את הראי"ה, על כך שעדותם הייתה אפולוגטית מדי ולא הסבירה היטב את נקודת המבט של הציונות ומפעלה ואת סבל היהודים.⁶⁸ עם זאת, משה בילינסון, חבר מערכת דבר, כינה את עדותו של הרב קוק 'מיוחדת במינה', וציין שהיא ועדותו של עורך הדין שלום הורוביץ היו היחידות 'שלא היה בה כשלון ולא סכנה של כשלון'.⁶⁹

בפרסומים אקדמיים ולא-אקדמיים מקובל להציג את עדותו של הרב קוק כתקיפה, וככזו שעמדה על זכות הבעלות של היהודים על הכותל. רוזנק גורס שהרב אמר 'לעולם לא נוכל לוותר על בעלותנו עליו, ושום ועדה בינלאומית לא תגרום לכך', ואילו יוסף שרביט סבור שהרב פסק כי 'בעלות העם היהודי על הכותל הוכחה!⁷⁰ לאמיתו של דבר, הרב קוק נזהר מאד בדבריו בפני הוועדה, ולא דיבר על בעלות אלא על זכויות תפילה, ברוח עמדתו הזהירה בעניין הכותל שעליה כבר עמדנו.⁷¹

ואכן, הרב הביע את עמדותיו בצורה נחושה ביותר, ואף התעקש שהוועדה לא תבוא לביתו אלא שהוא יבוא בעצמו להעיד במקום מושבה, כדי שהאמת תישמע בפומבי.⁷² הוא לא חשש לבטא עמדות ברורות, כמו הדעה שתקיעת השופר בכותל היא חלק מהמסורת, שהרי היא חלק אינטגרלי מהתפילה. הוא טען שאף אדם, ולא משנה בן איזו דת, לא יהיה מוכן לסבול לחץ והתערבות בנושא דתי כזה,⁷³ והביע פליאה על כך שמנהגי היהודים

Ernst Simon (E. S.), 'Palästina-Tagebuch', *Zion*, 2, Jahrgang, Nr. 1, Januar 1930 66

י' איש-שדה (ר' בנימין), 'משוט בארץ', ההד, 5 ד', טבת תר"ץ. 67

'דבר היום – והציונות איה', דבר, 17.12.1929; מ. ב. [משה בילינסון], 'עם צאת ועדת החקירה', שם, 68

2.1.1930; 'על הפרק: למהלך החקירה', הארץ, 16.12.1929. 69

מ. ב., 'עם צאת ועדת החקירה', דבר, 2.1.1930. 70

רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 265; שרביט, הרב קוק ומאורעות תרפ"ט, עמ' קסג. יוסף אבנרי טוען שדברי הרב קוק היו תקיפים ומאופקים. התקיפות באה לביטוי ב'הזיקה האמיצה של עם ישראל לכותל', והאיפוק התבטא ב'נכונות לפשרות מסוימות מפני דרכי שלום'. עם זאת, אבנרי אינו מציין מה הן אותן פשרות, וגם אינו עומד על הניואנסים של ההבחנה בין שאלת זכות התפילה לשאלת הבעלות. ראו: אבנרי, הראי"ה קוק, עמ' 233-234.

פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 690. אי הדיוק של רוזנק, המתבסס על קיצור עדותו של הרב קוק ממאמרי הראי"ה ולא על המסמך המקורי של הוועדה, מתבטא גם בכך שהוא כותב כי הרב הופיע בפני הוועדה ב'1.12.1929, בשעה שהופעתו הראשונה בפניה הייתה ב'13.12.1929. ראו: רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 265.

פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 690. 72

שם, עמ' 739. 73

בכותל, שהתקיימו כל ימי השלטון התורכי, מוטלים עכשיו בספק. הרב הוסיף שהרבנות החליטה שלא לאסוף מסמכים מהתקופה העות'מאנית, המוכיחים את זכות התפילה של יהודים בכותל, שכן האמת כה חזקה וידועה לכל עד שהצגתם עלולה להחליש אותה. הוא הדגיש שוב ושוב שזכות היהודים להתפלל בכותל קיימת מזה דורות,⁷⁴ ובתגובה לבקשות החוזרות של הוועדה שייקצר בדבריו, ענה שתשובותיו קצרות יחסית לחשיבות הנושא. כיצד יוכל לקצר בנושא שנטוע עמוק כל כך בליבו? שאל. תשובותיו הארוכות הרגוזו את עורך הדין שטרוקר, המקורב לערבים, שטען כי בגללן לא הספיק לשאול את כל מה שרצה.⁷⁵ עם זאת, התעקשותו של הרב קוק הייתה בנושא זכות התפילה, לא בעניין זכויות הבעלות. כשאמר שהכותל מכונה 'כותל הדמעות' משום שעם ישראל בכה לידו שנים רבות, הוא לא עשה זאת, כטענת רוזנק, כדי להבהיר שלייהודים יש זכות בעלות על הכותל,⁷⁶ אלא כדי להבהיר שיש להם זכות תפילה לידו. הוא לא הזכיר כלל את המילה בעלות. הסירוב למסור לוועדה מסמכים משפטיים על הקשר ההיסטורי של היהודים לכותל לא נבע מרצון שלא 'לטשטש את הזכות הגדולה הזאת' של הבעלות, כדברי רוזנק,⁷⁷ אלא משאיפה שלא לטשטש את 'זכותנו הממוסדת להתפלל במקום המקודש מכל המקומות'.⁷⁸

כאמור, הראי"ה נקט עמדות זהירות מאד בשאלת הבעלות היהודית על הכותל, והדגיש כי הוא יודע שהכותל בבעלות הווקף, אך ניתן להחליף ווקף אחד באחר. דעתו הייתה שעל הממשלה לקנות את רחבת הכותל מהווקף, אך הדבר צריך להיעשות בהסכמה מלאה של הקונים ותוך מתן פיצוי מלא למוכרים. הוא הדגיש שזו איננה הצהרה משפטית אלא שאיפה בלב, וכי נכון לאותה עת אין לעסוק בסוגיה, שכן רצון כולם הוא להשכין שקט ושלום. יש לדחות את העניין עד שישכון שלום בין הצדדים.⁷⁹

הרב קוק הביע עמדה זהירה ביותר גם ביחס להר הבית. בתשובה לשאלה אם עד לבוא הגאולה יש ליהודים רשות לפעול פיזית או פוליטית כדי להשיג את מקום המקדש בחזרה, הוא טען שאסור אפילו לעלות לאזור בית המקדש. יתרה מזאת, הוסיף, בחגים היהודיים הוא מדגיש בפני תיירים יהודים שאל להם לעלות לשם, שכן איננו ראויים לעלות למקום המקדש עד לבוא הגאולה. כשזו תגיע, הפעולה תהיה בידי אלוהים בעצמו ללא כל פעילות

74 שם, עמ' 689-690.

75 שם, עמ' 739-740.

76 רוזנק, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, עמ' 266.

77 שם.

78 פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 690.

79 שם, עמ' 742.

אנושית.⁸⁰ לטעמו, ההוכחה הטובה ביותר ליראת הכבוד שרוחשים יהודים הן למקום המקדש והן למסגד המוסלמי העומד שם היא העובדה שהם עומדים בפרוודור מרוחק מהמקום.⁸¹ גם בשאלת הבעלות על הקרקעות בארץ ישראל היה הרב קוק זהיר ביותר. הוא הדגיש אמנם שיהודים מצווים להיות קשורים תמיד לארץ, אך סבר שהם מצווים ליישב רק את הארמות העקרות וההרוסות שבה, ורק אם ניתן לעשות זאת בצדק וביושר. דעתו הייתה שעליהם לסייע לאדמה הקדושה הזאת להיות מקור של ברכה וכבוד לאומות העולם, והדגיש שזו חובת היהודים בכל הזדמנות, לקדם מטרה זו לטובת עצמם ולטובת שכניהם בשלום ובכבוד.⁸²

בספרות האקדמית והלא-אקדמית מקובל שהראי"ה התרגש ואף שמח בצעדת הנערים הרוויזיוניסטים לכותל בתשעה באב, ושזו אף התקיימה בברכתו.⁸³ טענה זו מבוססת על ריאיון שנתן הרב לדאר היום ב־18 באוגוסט 1929 ושבו, לפי העיתון, הוא 'הביע את תורתו העמוקה' לנוער הרוויזיוניסטי שהפגין בכותל.⁸⁴ יש אף האומרים כי 'עמדתו הנלהבת ביותר' הייתה מנותקת לחלוטין מהסערה שעוררה בקרב הערבים: 'התהלוכה שחוו המוסלמים ככריזמות לשמה היא בשביל הרב "התפרצותה של קדושת נשמתה העליונה של ישראל".' "המצב המוסרי היפה" של הנוער העברי, כניסוחו של הרב, לא היה בעיני הערבים אלא כוחנות ושחצנות'.⁸⁵

עיון בעדותו של הרב קוק מעלה תמונה שונה מאד מזו של תמיכה נלהבת בהפגנה שיוחסה לו, ונראה שגם בעניין זה הייתה עמדתו זהירה. בתשובה לשאלת הוועדה על הריאיון בדאר היום הוא הבהיר שהכתב לא תיעד את כל מה שאמר, ושהדברים שפורסמו

80 שם, עמ' 687. כיוון שאינו מסתמך על המקור הראשוני באנגלית אלא על העיתונות, עיוות כותלנו את שאלת חבר הוועדה בריד מרימן. בכותלנו נטען כי הוא שאל אם 'מותר לעם העברי לעשות בפועל ממש איזה מעשה גשמי לשם בנין הבית?', כשלאמתו של דבר שאל על השבת הבעלות על המתחם עצמו ליהודים. כיוון שכך, הרושם המתקבל מקריאת הדברים שם הוא שהרב קוק דיבר רק נגד בנייה מוקדמת של בית המקדש, בעוד שלמעשה דיבר על השבת מתחם המקדש ליהודים. ראו כותלנו, עמ' 124-125. כיוון שהם מצטטים מהעיתונות, מאמרי הראי"ה אינם מזכירים כלל את שאלת הוועדה ואינם מזכירים את טיעונו של הרב קוק על האיסור לפעול להשבת מתחם המקדש. ראו: 'עדות הרב בוועדת החקירה הבריטית בעקבות המאורעות ליד הכותל המערבי', מאמרי הראי"ה, עמ' 458.

81 פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 741.

82 שם, עמ' 687. גם פה גרסת הדברים מעוותת בכותלנו: 'חובתנו היא להתאמץ, עד כמה שהדבר ביכלתנו, לבנות את הריסותיה ולחונן את עפרה של הארץ הקדושה הזאת, ולישב את שממותיה בצדק וביושר'. כלומר, הצדק והיושר אינם תנאי מקדים להתיישבות. ראו: כותלנו, עמ' 125.

83 הר' ארי יצחק שבט, 'שלום דורש סבלנות אך האמת היא מוחלטת, פרסום דרשתו המקורית של הרב קוק, הידוע עד כה בע"פ, על רקע מאורעות תרפ"ט', מגד ירחים (2012) (להלן: הר' שבט, שלום דורש סבלנות); הנ"ל, 'סיבות ערך הגבורה הפיזית והצבאית במשנת הרב קוק: האם הרב צבי יהודה היה יותר "מני/מיליטנטי" מאביו הראי"ה קוק?', נרו יאיר: ספר זכרון לעורך חמדי, מצפה יריחו תשע"ג; כהן, תרפ"ט, פסקה 686.

84 'שיחה עם הרב הראשי קוק', דאר היום, 18.8.1929.

85 כהן, תרפ"ט, פסקה 686.

היו קצרים מדי למרות שהריאיון ארך שעה וחצי. הוא הבהיר שאמר לאותם צעירים, שבאו לבקרו במוצאי צום תשעה באב, כי לא בדרך של הפגנות ועימותים יושגו מטרות היהודים, אלא בדרך אחת בלבד – דרישה לצדק ולכיבוד זכויותיהם דרך החוק.⁸⁶ ביחס לכתוב בדאר היום, ש'דמעות נראו בעיניו באותו רגע שמסרו לו, כי ההמנון הלאומי הושר בפעם הראשונה בהיסטוריה לפני הכותל' (דמעות שהלל כהן מפרש כדמעות שמחה),⁸⁷ אמר הרב שהדמעות נבעו מיום קיום הריאיון – תשעה באב, וכי המראיין התקשה להבין את מקורן האמיתי.⁸⁸ בתשובה לשאלת הוועדה מה היה עושה לו שמע מוקדם על צעדת הצעירים לכותל, ענה הראי"ה שבימי שלום היה שמח לראות שצעירים רוצים לבקר בכותל ביום האבל, אבל בימים אלה של דאגה וחרדה הוא היה מבקש מהם להימנע מצעדים שעלולים להגביר את המתח. כששמע על הצעדה הוא הצטער על כך, אמר.⁸⁹

בהתבסס על הריאיון בדאר היום יש הטוענים כי הראי"ה תמך בהפקעת הבעלות על הכותל מהערבים, ואף האמין שיש לתבוע מהבריטים את פינוי שכונת המוגרבים לצורך הרחבתו. דברים אלה מוכיחים, כך נטען, שהרב האמין בהלאמתו ובחילונו של הכותל, כלומר בהפיכתו של מתחם מקודש לנכס לאומי בבעלות העם היהודי.⁹⁰ לאמתו של דבר, הרב הביע בריאיון תמיכה ב'הפקעה' שתלווה ב'פיוס הגון מצד הממשלה'. גם נימוקיו לכך לא היו קשורים כלל לסוגיית הבעלות על הכותל, אלא למצבה האסתטי וההייגייני העלוב של רחבת הכותל: 'אי אפשר שהמקום הקדוש יהיה מוקף תמיד חצרות וסמטאות כל כך מלוכלכות ומכוערות המשמשות קן לכל זוהמא ומחלה'.⁹¹ הרב תמך אמנם בריאיון בהפקעה (כניסוח העיתון) של שטחים מהווקף המוסלמי, אך הדגיש כי למעשה אין לשטחים הללו כל אופי דתי, ושהם נשלטים דווקא על ידי 'ווקף החילוני של הקבצנים המוגרבים'. עניינו של הרב לא היה אפוא בשלילת הבעלות המוסלמית,⁹² אלא בסילוק יסודות 'חילוניים' אינדיבידואליים הפוגעים בכבוד המקום. כאמור, הוא טען כי דאר היום לא מסר את עמדותיו במדויק.⁹³ בתגובה לשאלת הוועדה בעניין דבריו שם על הפקעת הכותל ענה שאכן כך טען, אבל גם הדגיש כי הדבר צריך להיעשות בהסכמה מלאה של המוכרים ובמתן פיצוי מלא

86 פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 691.

87 כהן, תרפ"ט, מהדורת דפוס, עמ' 340.

88 פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 742.

89 שם, עמ' 690. בכותלנו ובמאמרי הראי"ה לא מוזכר כלל שהרב קוק הצטער על קיומה של הצעדה, אלא רק שאמר כי אם היו מתייעצים אתו קודם, היה מבקש 'להימנע מכל דבר שיש בו כדי להגביר את הדאגה' והיה מזוהר את הנערים. ראו: כותלנו, עמ' 136.

90 אב"רם צורף, שותפות יהודית ערבית כנגד שיח החילון: מחשבה דתית, פוליטיקה וספרות בכתובתו של יהושע רדלר פלדמן (ר' בנימין, 1880-1957), עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב 2018 (להלן: צורף, שותפות), עמ' 164.

91 'שיחה עם הרב הראשי קוק', דאר היום, 18.8.1929.

92 צורף, שותפות, עמ' 165.

93 פרוטוקול ועדת שאו, עמ' 691.

להם. בתשובה לשאלה אם הפקעת השטח יכולה להתבצע רק בהסכמת הערבים, הבהיר שהדבר מובן מאליו.⁹⁴

הסופר, העיתונאי ואיש הציבור יהושע רדלר-פלדמן (התלמי), הידוע בשמו הספרותי ר' בנימין, העריך מאד את עמדתו של הרב קוק בעניין העלייה להר הבית. באגרת שכתב להנהלה הציונית כחודש לפני עדותו של הרב, הוא טען כי העובדה שהעדים הציונים לא הדגישו די בעדויותיהם את האיסור הדתי על יהודים לעלות להר הבית היא טעות חמורה, שכן הדבר היה מפריך את 'הדבה', כלומר את הטיעון השקרי שהיהודים מבקשים לכבוש את הר הבית. הוא כתב שגם אם המושל היה מחליט למסור את ההר ליהודים, היהדות הדתית אינה רשאית לקבל בעלות עליו, ועל כך 'אין שום חלוקי דעות ביהדות הדתית'. לדבריו, אם איסור זה היה מתפרסם באופן נכון בעולם המוסלמי, ההסתה שם הייתה מאבדת את נימוקה העיקרי. בהקשר זה הזכיר ר' בנימין כי הרב קוק מפרסם בכל שנה בעיתונות ובהמועצות ברחוב את האיסור על עלייה להר הבית.⁹⁵

המזכיר הכללי של הסוכנות היהודית, חיים אריאב, הציג את אגרתו של ר' בנימין בפני הרב קוק, וניכר היה שהרב מסכים עם עיקריה. הוא בחר להתווכח רק עם טענתו של ר' בנימין כי אף יהודי לא היה מוכן לקבל את הר הבית אם הבריטים היו מציעים ליהודים את רחבת הכותל. בעניין זה טיעונו היה טכני מאד: הוא לא הכחיש שרוב היהודים אכן יסרבו אך טען שזו טענה גורפת מדי, שכן תמיד יהיו יהודים אורתודוקסים שיסכימו לקבל את ההר אם יוצע להם. שוב, הטיעון מלמד על זהירותו בנושא המקומות הקדושים ועל התרחקותו מהצהרות מרחיקות לכת. זהירות זו היא שאפשרה לו לעצב נוסחאות פרגמטיות מאד, שהדגישו את הזיקה היהודית החזקה למקומות הקדושים אך גם התייחסו למגבלותיה בגלל הבעלות של אחרים עליהם.⁹⁶ עם זאת, ניתן לראות כי הרב הסכים עם ר' בנימין בעניין חשיבות הדגשת איסור העלייה להר, ובעדותו בפני הוועדה הדגיש בדיוק את מה שביקש האחרון – כלומר את העובדה שהתמיד לפרסם את האיסור על עלייה להר הבית. זהירותו של הראי"ה מסבירה מדוע זכתה עדותו לאהדה רבה מכיוונים כה שונים – מהמזרחי ועד ברית שלום. הוא ידע, בכישרון רב, לעטוף את דבריו הזהירים בעמידה נחושה על זכויות התפילה בכותל. שפתו הנחושה ועמידתו הגאה הרשימו גם את הדוגלים בעמדות תוקפניות יותר, אך מנגד, תחת המעטה הנחוש הוא ביטא עמדות זהירות בעניין בית המקדש והבעלות על הכותל, ודבריו הרשימו מאד את חוגי ברית שלום.

בספרות הלא-מחקרית והמחקרית על הרב קוק רווחת הטענה כי עמדתו בשאלת הכותל הייתה מנוגדת לעמדה 'המתונה' של הסוכנות היהודית בעניין. הטענה מתבססת על הצעת פשרה שהבריטים ניסו לקדם בעקבות פרסום המלצותיה של ועדת החקירה של חבר הלאומים בסוף 1930, ובהן ההצעה שהיהודים יכירו בבעלות הערבית על הכותל, ויו

94 שם, עמ' 742.

95 מר' בנימין להנהלה הציונית, 19.11.1929, אצ"מ, L.59/72.

96 ממר הורוביץ למר אריאב, 27.11.1929, שם.

תר להם להתפלל בו.⁹⁷ הסוכנות היהודית הייתה מוכנה לאמץ הצעה זו, אך מנגד, כך נטען, הרב קוק סירב לה במילים הבאות: 'חלילה לנו! עם ישראל לא ייפה את כוחנו לוותר בשמו על הכותל המערבי! אין לנו שום זכות לכך'.⁹⁸ ואולם, זה הוא רק חלק מהסיפור. את החלק השני והמלא פירט אחד ממנהיגי המרכזיים של המזרחי בארץ, ר' משה אוסטרובסקי (המאירי),⁹⁹ שהיה באותה תקופה חבר הוועד הלאומי, במאמר בעיתון הצפה ב-1946. על פי אוסטרובסקי, הוועדה הבין-לאומית לבחינת עניין הכותל המליצה שהיהודים והערבים יחפשו דרך להסכמה, אך כזו לא נמצאה שכן כל צד טען שהוא הבעלים של הכותל. משום כך ביקש יו"ר הסוכנות את עזרת הרב קוק. לדברי אוסטרובסקי, הרב אכן הדגיש תחילה שהשאלה החשובה יותר היא זו של זכות הבעלות של היהודים על הכותל, אך משהבין כי לא ניתן להשיג הכרה כזו מהממשלה הבריטית ניסה לגרום לכך שלפחות לא תוכר בעלותו של עם אחר עליו. אחרי שחשב רבות כיצד ליישב בין דעתו לבין המציאות, המציא הרב רעיון מקורי ויסודי והוא: להודיע לממשלה, כי אפשר לנו להסתלק מדרישת הכרת זכות בעלות על הכותל המערבי [...] מטעם שמקום קדוש כזה עומד למעלה מהשיגי קנין עלות רגילים'. כלומר, הרב קוק מצא נוסחה שאפשרה לסוכנות היהודית להימנע מלדרוש בעלות על הכותל, אך גם מנעה הכרה בבעלות ערבית עליו – הנוסחה האומרת שקדושת הכותל אינה מאפשרת בעלות עליו לא ליהודים ולא למוסלמים.¹⁰⁰ אני סבור, עם זאת, כי מדברי הרב בישיבה המשותפת של הוועד הלאומי והנהלת הסוכנות עולה שהמפנה לא היה כה פתאומי. אדרבה, הוא התבטא תמיד באופן זהיר בשאלת הבעלות היהודית, כך שנוסחת הפשרה הייתה המשך טבעי של עמדותיו הזהירות בנושא.

ב-20 באוקטובר 1930 פרסמה הממשלה הבריטית מדיניות חדשה בעניין העלייה היהודית לפלשתינה, שנודעה בשם 'הספר הלבן של פאספילד'. הספר עיגן שינוי חד, מהתרת עלייה רק לפי יכולת הקליטה של המשק היהודי, להתחשבות גם באפשרויות המשק הערבי.¹⁰¹ זאת ועוד, אם בעבר נקבעה מדיניות העלייה לפי שיקולים כלכליים בלבד, עתה הוכאו בחשבון גם שיקולים פוליטיים: 'יש להבא לנהל את מדיניות ההגירה, כך שתוביל לשיפור יחסי

97 עופר, התגבשות משטר המנדט, עמ' 319.

98 הר' שבט, 'שלום דורש סבלנות', כותלנו, עמ' 175. גם שבט וגם כותלנו מתבססים על מועדי הראי"ה, המציג באופן סלקטיבי ביותר את טענתו של הר' אוסטרובסקי. ראו: הרב משה צבי נריה, מועדי הראי"ה: חגים וזמנים בהגותו של מרן הרב אברהם-יצחק הכהן קוק זצ"ל – ליקוטי אמרים ותיאורי מעשים, ירושלים תשע"ה, עמ' 441. ראו השקפה דומה בשרה המחקר האקדמי אצל אבנרי, הראי"ה קוק, עמ' 235.

99 הרב משה אוסטרובסקי נולד ב-1886 בעיר פינסק שברוסיה הצארית ונפטר בירושלים ב-1947. הוא קיבל סמיכה מהרב חיים ברלין ומהרב קוק והיה מעורב מאד בפעילות הפוליטית והחינוכית של המזרחי: היה ממייסדי בית המדרש למורים של התנועה בירושלים, וייצג את המזרחי במוסדות הציוניים. הוא השתתף כציר מטעם המזרחי בא"י בוועידות המזרחי, וייצג את התנועה בקונגרסים ציוניים רבים. כן היה חבר באספות הנבחרים הראשונה עד הרביעית, ובשנות השלושים היה חבר בהנהלת הוועד הלאומי. ראו: גאולה בת יהודה, 'המאירי (אוסטרובסקי) משה', אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ב, עמ' 122-125.

100 הרב משה אוסטרובסקי (הרב משה המאירי), 'המערכה המדינית ודרכי המאבק הציוני', הצפה, 1946, 10.10.31.

101 עופר, התגבשות משטר המנדט, עמ' 310-313.

הגומלין בין שני העמים, למען שלומה וטובתה של הארץ'.¹⁰² בנוסף הספר הלבן המליץ בעקפיין על הטלת הגבלות על יהודים בקניית קרקעות.¹⁰³ הרב קוק הביע אכזבה מכריטיניה 'שחשבוה לידידה'. לדבריו הוא לא היה מיואש, שכן מעולם לא חשב שאומה מאומות העולם תושיע את ישראל, אך סבר שהספר הלבן פוגע בכבוד היהודים, במיוחד לאחר הסבל הרב שעברו. הוא הדגיש את ההבטחה שניתנה בהצהרת בלפור וראה בספר הלבן בגידה, אך התגובות הקונקרטיים שלו ביחס אליו היו מתונות, וניכר שטרם התייאש לחלוטין מכריטיניה. הוא קרא לגיוס כל העם היהודי לאמירת פרק תהילים, ולהתפלל 'במרירות היותר גדולה נגד הגזירה שגזרה עלינו הממשלה הזו'. בנוסף לכך הביע ספק בשאלה אם הספר הלבן הוא גזירה זמנית או 'מוחלטת', והציע לפנות לממשלה ולנסות להבין את אופי הגזירה, כדי לדעת איך לכוון את המדיניות היהודית בעתיד. הרב לא היה מוכן להתייאש, וחזר ואמר כי אין לו ספק שתחיית האומה לא תיפסק ו'הסוף יהיה ונושעתי מציון תשועת עולמים'.¹⁰⁴ שוב אנו רואים כי לדעתו, תפקידה המדיני של ההנהגה היהודית נשאר פסיבי, והתמצה בבירור עמדת הממשלה הבריטית.

סיכום

המחקר הקיים על עמדותיו המדיניות של הרב קוק הוא מצומצם, חלקי מאוד ונתון למלכוד דיכוטומי: מצד אחד נטען שהרב החזיק בתפיסות מדיניות אנטי מיליטריסטיות אופטימיות ומנותקות מהמציאות, ואילו מצד שני טוענים חוקרים אחרים כי הוא היה אקטיביסט שהחזיק בעמדות תקיפות כלפי הבריטים והערבים. מסיבות אלה החמיץ המחקר את העובדה שעמדותיו המדיניות של הרב היו מורכבות יותר, וביטאו עמדה עקבית שלפיה הבריטים הם הריבון המדיני העליון בארץ ישראל ולכן קבלת ההחלטות המדיניות מוטלת עליהם. מנגד, אמר, טרם הגיע זמנם של היהודים להיות השליט המדיני בארץ ישראל, ומוטב שיתמקדו בהיבט הרוחני של החיים בה. הוא סבר שיש למסור סוגיות מדיניות מרכזיות לבריטים ולא למוסדות הציוניים הפוליטיים כמו ההנהלה הציונית, אספת הנבחרים והוועד הלאומי. היה לו אמון רב בנציב העליון, גם בשעה שבתנועה הציונית נמתחה עליו ביקורת חריפה. הוא אף הטיל ספק בצורך לקיים אספת נבחרים, וממילא גם ועד לאומי שהוא הרשות המבצעת שלה, כשיש כבר מוסד פוליטי בדמות הנציב. הוא הדגיש בפני הוועד הלאומי כי לנציב העליון יש מבט רחב משלו, והעדיף את עצתו של הנציב על זו של ועדה משותפת לוועד הלאומי ולהנהלה הציונית. את העיסוק באיגרת ששלחה המועצה המוסלמית העליונה לוועדת שאו הוא בחר להעביר לנציב, שכן האמין כי האחריות לליבון הסוגיות המדיניות היא של הבריטים, לא של היישוב היהודי.

102 אביבה חלמיש, 'עלייה לפי יכולת הקליטה הכלכלית', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), *כלכלה וחברה בימי המנדט*, קריית שדה בוקר 2003, עמ' 182-183.

103 עופר, *התגבשות משטר המנדט*, עמ' 311-313.

104 פרוטוקול הוועד הלאומי, 19.5.1930, אב"ג.

הבנת תפיסתו של הרב בעניין חלוקת התפקידים המדינית מסבירה סתירות שהתקיימו לכאורה בעמדותיו המדיניות: הוא נרתע משימוש בכוח אך גם תמך בהקמת הגרודים העבריים, בנימוק שהכיבוש נעשה בידי הבריטים ואילו תפקיד הגרודים הוא בעיקר סימבולי. הייתה לו עמדה נחושה ביחס לזכויות התפילה של יהודים בכותל, והסכמתו להתפשר בסוגיות של 'נחיות' ו'בעלות' לא ביטאה 'חזרה בתשובה' אלא את התפיסה שהיישוב היהודי צריך לעסוק בעניינים הדתיים המהותיים, ולהשאיר את הנושאים הפוליטיים לבריטים או לדחותם למועד מאוחר יותר. נושאים פוליטיים נפיצים כמו הבעלות על הכותל הוא העדיף לדחות, שכן לתפיסתו טרם הגיעה שעתה של התקומה המדינית, שבה יפתרו הבעיות הפוליטיות מעצמן. בניגוד לנטען במחקר – לרב קוק, שכביכול היה מנותק מהמציאות ולא החזיק בעמדות מדיניות קונקרטיות, דווקא היו עמדות כאלה ואפשר גם לומר שהן היו מציאותיות למדי. תפיסתו את הרברט סמואל, הנציב העליון, הייתה מציאותית מאד. הוא הכיר בצורך שלו להתחשב גם בדרישות הערבים, ותמך בו גם לאחר הצהרתו המדינית ביוני 1921 שעוררה ביקורת חריפה בתנועה הציונית. הוא ביטא עמדה מציאותית גם בסוגיית הכותל, וניסח הצעה לפשרה פרגמטית הקובעת שלא היהודים ולא הערבים הם הבעלים שלו, אלא הקדוש ברוך הוא. גם עמדתו בעניין הספר הלבן של פאספילד נתגלתה כמציאותית, וטענתו כי יתכן שהספר הלבן הוא רק 'גזירה זמנית' התבררה כנכונה, שכן הממשלה הבריטית חזרה בה ממנו לבסוף ב'איגרת מקדונלד'.¹⁰⁵

הרב קוק בהחלט היה שחקן מדיני בתקופת המנדט, מה שבא לביטוי בעיקר במאורעות תרפ"ט אך לא רק בהם. מנהיגי המוסדות הציוניים חיזרו על פתחו כדי להטות את דעתו אליהם (למשל בעניין פשרת הכותל שהציעה ועדת החקירה של חבר הלאומים). הוא העיד ארוכות בפני הוועדה לחקר מאורעות תרפ"ט, ונאמו עשה רושם בכל רחבי הישוב. המועצה המוסלמית העליונה בעצמה לא ראתה במוסדות הציוניים הרשמיים את הכתובת המתאימה לדון עמה (ולאיים עליה) בנושא הכותל, אלא ברכנות הראשית. הרבנים הראשיים היו שותפים למגעים עם הבריטיים בסוגיית הכותל, וממלא מקום הנציב העליון אף ביקש מהרב קוק לנסות ולהשפיע על הצד היהודי לשמור על הסדר.¹⁰⁶ המוסדות הציוניים – אספת הנבחרים, הוועד הלאומי וההנהלה הציונית, ביקשו לשמוע את דעתו לא רק על מאורעות תרפ"ט אלא גם בסוגיות שהייתה להן נגיעה דתית מועטה יותר, כמו מאורעות תרפ"א.

בהיותו שחקן מדיני וכתובת מדינית, ברור אפוא שההיסטוריה המדינית של הישוב היהודי בתקופת המנדט תלקה בחסר ללא בחינת השקפותיו המדיניות של הרב קוק. בדיקת עמדותיו תסייע גם להבנת ההשקפות המדיניות שרווחו בציונות הדתית שמעמדו בקרבה, לפחות בארץ ישראל, היה רם.¹⁰⁷ ככלל, אני סבור שבחינה זו מאירה גם את האופי המיוחד

105 ראו: עופר, התגבשות משטר המנדט, עמ' 316–317.

106 'האבל הלאומי בארץ', הארץ, 15.8.1929.

107 הרב קוק לא היה חבר בתנועות המזרחי והפועל המזרחי ואף ביקר לעיתים קרובות את דרכן, אך גם גילה אהדה כלפיהן. הוא השתתף בוועידות השונות שלהן ופרסם אגרות ברכה. אמנם, כפי שטוען דב

של יחסי התנועה הציונית והבריטים, שהיו מבוססים, לפחות בצד היהודי, על רגשות חזקים, ציפיות ותקוות גדולות, לצד אכזבות ותחושת בגידה.

שוורץ, ספריו לא נמצאו עד לשנות הארבעים על מדפי הספרים של הצעיר הציוני הדתי בחלקים רבים של אירופה, והשפעתו עליו לא הייתה רבה, אך עם זאת עיתונות התנועה בארץ העניקה תמיד מקום מרכזי לנאומיו ומאמריו, ומנהיגי המזרחי והפועל המזרחי, כדוגמת הר' מיימון, הר' אוסטרובסקי, ש"ז שרגאי וישעיהו שפירא, היו מקורבים אליו וייחסו משקל רב לעמדותיו. ראו: דב שוורץ, **הציונות הדתית בין היגיון למשיחיות**, תל אביב 1999, עמ' 16, הערה 2. על קרבתו של הרב לציונות הדתית ראו: 'קוק, אברהם יצחק הכהן', **אנציקלופדיה של הציונות הדתית**, 5, ירושלים 1983, עמ' 284-292; אבנרי, הרב קוק, עמ' 343-386.